

Joanna Małgorzata Łukasik *, Inetta Nowosad **

* Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie [joanna.lukasik@up.krakow.pl];

** Uniwersytet Zielonogórski [i.nowosad@ipp.uz.zgora.pl]

Readaptacja społeczna byłych skazanych Dyskusje wokół projektu realizowanego w województwie lubuskim¹

Abstrakt: W prezentowanym artykule skoncentrowano się na działaniach wspierających funkcjonowanie w przestrzeni społecznej byłych skazanych. Odnosząc się do założeń kreatywnej resocjalizacji, uznano że proces readaptacji rozpoczęty podczas izolacji powinien być kontynuowany po opuszczeniu zakładu karnego i obejmować: samodzielny rozwój jednostki, budowanie relacji z otoczeniem społecznym, aktywność zawodową oraz kulturalno-oświatową, odpowiedzialność i samostanowienie. Wskazane obszary pracy wymagają indywidualizacji oddziaływań resocjalizacyjnych oraz współpracę wielu specjalistów i instytucji.

Uwzględniając powyższe poddano dyskusji efektywność projektu „Koordynacja procesu readaptacji społecznej i zawodowej osób opuszczających jednostki penitencjarne w województwie lubuskim”. Celem przeprowadzonych badań było rozpoznanie mocnych i słabych stron projektu w perspektywie indywidualnych narracji odzwierciedlonych w doświadczeniach osób będących opiekunami skazanych przebywających na wolności, a objętych projektem. Główne pytanie badawcze przyjęło postać: Jakie są mocne i słabe strony projektu w perspektywie pozytywnej readaptacji osadzonych przebywających na wolności? W badaniach zastosowano metodę wywiadu indywidualnego z 18 opiekunami byłych skazanych, wybranych w sposób losowy.

.....

¹ Projekt pt. „Koordynacja procesu readaptacji społecznej i zawodowej osób opuszczających jednostki penitencjarne w województwie lubuskim” współfinansowany przez UE ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego – Lubuskie 2020. Oś Priorytetowa 7. Równowaga społeczna, Działanie 7.3 Programy aktywnej integracji realizowane przez inne podmioty. RPLB.07.03.00-08-0007/18-00.

W wyniku analizy i interpretacji wyników badań uznano, że projekt uzupełnił brakujące ogniwa między instytucjami o zintensyfikowane wsparcie socjalne, miękkie i zawodowe. Stanowił również alternatywę dla stosunkowo ubogiej praktyki wsparcia nad rozwojem osobistym byłych osadzonych, ich wizerunkiem, przekwalifikowaniem.

Słowa kluczowe: readaptacja społeczna, projekt readaptacji, kreatywna resocjalizacja, wsparcie społeczne byłych skazanych.

Wprowadzenie

W literaturze przedmiotu Pomoc postpenitencjarna rozumiana jest jako kontynuacja fazy resocjalizacji, którą rozpoczynają skazani jeszcze w zakładzie karnym i traktowana jest jako skuteczny środek ich readaptacji społecznej (por. Paweła 1997; Dziedzic 2009; Sobczyszyn 2009; Kieszowska 2009; i inni). Pomoc ta najczęściej ujmowana jest jako materialna oraz wsparcie psychiczne udzielane przez państwo i społeczeństwo osobom, które po opuszczeniu zakładów karnych „znalazły się w trudnej sytuacji życiowej i własnym staraniem nie mogą zaspokoić swoich potrzeb” (Dziedzic 2009, s. 91; Kuć 2009), a także w uzasadnionych przypadkach rodzinom skazanych i osobom pokrzywdzonym przestępstwem. Zatem proces readaptacji społecznej, zainicjowany już podczas odbywania przez skazanego kary pozbawienia wolności (por. Ambrozik 2007, s. 190), ma przede wszystkim na celu zapobiec powrotowi do przestępstwa. Praca ze skazanym w tym zakresie zogniskowana jest na wzbudzeniu w nim motywacji do współpracy, odpowiedzialności za siebie i swoje działania w kontekście zasad społecznych, w tym regulowanych przepisami prawa. W procesie efektywnej readaptacji społecznej niezwykle ważna jest przeszłość skazanego. Należy ją poznać i zrozumieć, by odpowiednio dobrać działania podjęte na rzecz jej realizacji, bowiem jak podkreśla Kazimierz Pospiszyl, różnorodność form i metod pracy resocjalizacyjnej umożliwia indywidualizację działań warunkującą skuteczność (Pospiszyl 1998, s. 182). W przypadku skazanych, szczególnego znaczenia nabiera praca nad sobą, przewartościowanie przeszłości i wzmocnienie/odbudowanie pozytywnego potencjału. Zwraca na to szczególną uwagę Marek Konopczyński, podkreślając, że „strategicznym celem resocjalizacji jest uzyskanie przemiany tożsamościowej; w każdym człowieku, bez względu na jego doświadczenia życiowe, istnieją potencjały; formami metodycznymi umożliwiającymi proces skutecznej resocjalizacji są metody kreujące; osoby z przeszłością resocjalizacyjną poprzez wewnętrzny rozwój i wykreowanie nowej tożsamości mają szansę stać się osobami akceptowanymi społecznie (poprzez proces destygmatyzacji społecznej) (Konopczyński 2014, s. 179–180). Idąc dalej, zauważa on, że praca resocjalizacyjna powinna bazować na czynnikach chroniących i modyfikujących negatywne wpływy, będące efektem niesprzyjających okoliczności życiowych. Przyniesie to skutek wówczas, gdy działania będą bazowały na budowaniu i wzmacnianiu wewnętrznych mechanizmów radzenia sobie z trudnościami,

a także, gdy będą uwzględniały zewnętrzne zasoby tkwiące w środowisku (Kopczyński 1996, s. 8).

Uwzględniając powyższe wyznaczniki efektywnej readaptacji społecznej osób skazanych, w niniejszym artykule poddano dyskusji efektywność jednego z projektów do nich adresowanych. Projekt realizowany był w województwie lubuskim w latach 2018–2020. Celem artykułu jest ukazanie – na podstawie badań przeprowadzonych wśród opiekunów powołanych w ramach projektu dla osób opuszczających zakłady karne i areszty śledcze – skuteczności i zasadności udzielanej pomocy i wsparcia udzielanego osobom przebywającym na wolności, w perspektywie wyzwań zmieniającego się świata, a tu rozwoju społeczeństw, zmian społeczno-kulturowych oraz rynku pracy i zatrudnienia oraz szans na adaptację społeczną skazanych.

Readaptacja byłych skazanych w pespektywie zmian i działań społecznych

Powrót do nowej rzeczywistości po opuszczeniu przez skazanego zakładu karnego nie jest łatwy. Istnieje bowiem wiele czynników, jak chociażby brak zaufania społecznego, zmieniający się rynek pracy i niskie lub nieaktualne kwalifikacje zawodowe skazanego, czy też dodatkowe bariery readaptacji tkwiące po stronie osób karanych lub w ich środowisku rodzinnym (np. nie jest oczekiwany i nie może liczyć na pomoc najbliższych) (por. Górka-Strzałkowska 2009, s. 131) utrudniające prawidłową readaptację. Z badań Henryka Machela wynika, że wśród najczęstszych przyczyn powrotu skazanych po opuszczeniu placówki penitencjarnej na drogę przestępczą, wymienia się uwarunkowania społeczne, tj.: trudności w znalezieniu pracy zarobkowej lub niemożności jej podjęcia, niedostateczne warunki materialne utrudniające egzystencję, konflikt z rodziną, brak mieszkania lub jakiegokolwiek zakwaterowania, niechęć ze strony otoczenia społecznego, pozostawanie poza jakąkolwiek kontrolą społeczną (por. Machel 2003, s. 298). Zatem wśród czynników utrudniających readaptację społeczną znaczące są czynniki zewnętrzne (tkwiące poza murami zakładu karnego), a także, jak podkreśla Sobczyszyn, wewnętrzne (tkwiące w jednostce) oraz penitencjarne (tkwiące w zakładzie karnym). Wśród czynników wewnętrznych utrudniających adaptację do życia na wolności wymienia się cechy skazanego typowe dla socjopatii (np. brak odczuwania uczuć wyższych) oraz brak zdolności do wyuczenia się umiejętności społecznych, budowania prawidłowych relacji interpersonalnych (Sobczyszyn 2009, s. 130; zob. też Szymanowska 2006, s. 188–194). Do czynników tych zalicza się również uzależnienia oraz upośledzenie umysłowe, brak umiejętności radzenia sobie ze stresem oraz syndrom wyuczonej bezradności, brak wiedzy i umiejętności poruszania się na współczesnym rynku pracy (w tym braki w wykształceniu zawodowym i posiadanie nawyku pracy), a także zły stan psychiczny czy fizyczny (Mańka, Ornacka

2010, s. 84). Te ostatnie niejednokrotnie wzmacniane są przez czynniki tkwiące w środowisku zakładu karnego i wpływ ich nasila się proporcjonalnie do długości wyroku (zob. Machel 2007, s. 158).

Zatem można zauważyć, że powrót do prawidłowego społecznego funkcjonowania skazanego jest uzależniony od wielu czynników, zewnętrznych, jak i wewnętrznych, i wymaga ogromnej motywacji i determinacji, celowości i sensu powrotu, aby odnieść sukces w postaci efektywnej adaptacji. Edyta Pindel podkreśla, że skazany aby prawidłowo funkcjonować w przestrzeni społecznej „musi wykonać poczwórny wysiłek. Rozstać się ze swoją przeszłością, zmodyfikować teraźniejszość, wykreować przyszłość oraz na tej podbudowie rozpocząć nowe życie. Wysiłek ten nie jest związany z jednorazową decyzją i jednym podjętym działaniem, nie jest również realizowany w próżni” (Pindel 2009, s. 101–102), a uwarunkowany licznymi czynnikami.

Karaszevska i Silecka zauważają, że powrót skazanego do społeczeństwa następuje stopniowo, zaś swój początek ma już w warunkach izolacji więziennej. Jednakże, „nawet gdy założymy optymalną sytuację, iż środki oddziaływania penitencjarnego, a szczególnie praca, nauka i zajęcia kulturalno-oświatowe, będą realizowane w warunkach izolacji, to dla pełnej readaptacji skazanego będą wymagały dalszego prowadzenia w konkretnym środowisku, do którego jednostka wróci i będzie funkcjonować” (Karaszevska, Silecka 2009, s. 151). Tu zaś stoi ogromne wyzwanie przed pracownikami służb społecznych oraz podmiotów rządowych i pozarządowych zajmujących się pracą ze skazanymi przebywającymi na wolności. Tym większe jest ich znaczenie, że zagrożeń szczególnie zewnętrznych, tkwiących w środowisku społecznym jest najwięcej i najszybciej mogą przyczynić się do powrotu skazanego do placówki penitencjarnej. Służby społeczne, rządowe i pozarządowe mają wiodącą rolę w procesie readaptacji społecznej, zaś liczne programy adresowane do osób skazanych, żyjących na wolności, zakres pomocy i wsparcia materialnego, psychologicznego, edukacyjnego (i inne) powinny sprzyjać pozytywnej adaptacji społecznej. Jednakże ich działania będą nieskuteczne, jeśli nie uwzględni się w procesie readaptacji społecznej udziału społeczeństwa, w tym: reakcji społecznej na byłych więźniów, otwartości społeczeństwa na ich przyjęcie do grona członków, świadomości i potencjału społeczno-kulturowego społeczeństwa, w celu uniknięcia negatywnych konsekwencji, tj. stygmatyzacji, społecznego naznaczania, segregacji, izolacji, wrogiego zachowania, totalnego odrzucenia (Konopczyński 2006, s. 13), na rzecz czynników wspierających proces destygmatyzacji i dewiacji pozytywnej (Konopczyński 2010, s. 141).

Niestety, jak wynika z badań, byli więźniowie poza obawami przed bezdomnością, brakiem możliwości zatrudnienia i odbudowania więzi z bliskimi obawiają się braku akceptacji ze strony środowiska społecznego i zbudowania w nim na nowo relacji (Kacprzak, Kudlińska 2014, s. 67–68; zob. Szczepańska-Szczepaniak 2015, s. 141–142). Brak działań związanych z przygotowaniem społeczeństwa na przyjęcie skazanych wzmocnione konsekwencjami izolacji więziennej, stygmatyza-

cją, brakiem społecznego zaufania, przyczyniają się do powstania m.in.: „trudności w znalezieniu pracy zarobkowej; niedostatecznych warunków materialnych utrudniających egzystencję; pozostawaniu na utrzymaniu rodziny; eskalowania konfliktów z rodziną; braku mieszkania lub jakiegokolwiek zakwaterowania; niechęci ze strony otoczenia społecznego; nadmiernego spożywania alkoholu; pozostawania poza jakąkolwiek kontrolą społeczną; powrotu do społecznego środowiska przestępczego” (Machel 2003, s. 298).

Wobec świadomości wielości problemów odczuwanych przez skazanych proces readaptacji rozpoczęty podczas izolacji powinien być kontynuowany po opuszczeniu przez nich zakładu karnego i obejmować: samodzielny rozwój jednostki, budowanie relacji z otoczeniem społecznym, odpowiedzialność i samostanowienie przy uwzględnieniu możliwości i ograniczeń osób skazanych. Te obszary pracy wymagają indywidualizacji oddziaływań resocjalizacyjnych oraz współpracę wielu specjalistów oraz instytucji w celu jak najlepszego „tworzenia, komponowania z wielu elementów” (Pospiszyl 1998, s. 183) programów resocjalizacyjnych.

Jednakże obawy byłych osadzonych na pozytywną readaptację (por. Kacprzak, Kudlińska 2014; Szczepańska-Szczepaniak 2015), potwierdzają raporty Najwyższej Izby Kontroli (NIK), dotyczące działań w zakresie readaptacji osób opuszczających zakład karny. Wynika z nich, że mimo iż realizowane są liczne programy readaptacyjne, istnieje ich niska skuteczność. Unaocznione zostały rozbieżności pomiędzy oczekiwaniami odbiorców a działaniami instytucji organizujących ten proces, a także widoczny brak współpracy i porozumienia między instytucjami i specjalistami w celu podjęcia działań wspólnych, wzajemnie się uzupełniających w jednym czasie, adresowanych do odbiorców. Raport NIK (2019) wskazuje na szereg potrzebnych zmian systemowych, aby usprawnić readaptację społeczną opuszczających jednostki penitencjarne. Podstawowy zarzut to brak kompleksowego i skoordynowanego systemu wsparcia, selektywne podejście do zagadnienia, niska skuteczność readaptacji. Kontrola działań readaptacyjnych w latach 2015–2018 przeprowadzona w Ośrodkach Pomocy Społecznej (OPS) w Polsce wykazała, że instytucje te nie realizowały zadań w ramach długofalowej, wszechstronnej pomocy umożliwiającej readaptację w społeczeństwie osób mających trudności w przystosowaniu się do życia po opuszczeniu zakładów karnych. Zaspokajały jedynie w skuteczny sposób pomoc doraźną, umożliwiającą zaspokojenie podstawowych potrzeb bytowych (Pomoc społeczna 2019, s. 8). Problemy z udzielaniem skutecznej pomocy mają swoje źródło zarówno w braku profesjonalnego przygotowania pracowników OPS do pracy z byłymi więźniami (począwszy od kompetencji miękkich, skończywszy na profesjonalnej diagnozie i udzielaniu wsparcia np. informacyjnego). Ponadto uwidoczniono podczas kontroli brak diagnozy dotyczącej osób, które po wyjściu na wolność potrzebowałyby wsparcia. Uwidaczniało się to między innymi w opracowanych planach pomocy, nieprecyzyjności określonych do realizacji celów, wskaźników ich realizacji oraz skonkretyzowanych działań, co uniemożliwiało mobilizowanie podopiecznych „do podejmowania realnych wysiłków

na rzecz zmiany trudnej sytuacji życiowej” (Pomoc społeczna 2019, s. 64–65). Ponadto słabość planów wynikała z braku współpracy profesjonalistów działających na rzecz osób opuszczających placówki penitencjarne. „Ośrodki właściwie nie współpracowały w tym zakresie z zakładami karnymi, a nieliczne przykłady tej współpracy polegały wyłącznie na zasięgnięciu informacji potrzebnych do naliczania świadczeń finansowych. Ośrodki sporadycznie otrzymywały informacje o potrzebach osób mających opuścić jednostki penitencjarne, a należy podkreślić, że podejmowanie i prowadzenie współpracy na rzecz byłych osadzonych nie jest wyłącznie obowiązkiem OPS, ale także zakładów karnych i aresztów śledczych” (Pomoc społeczna 2019, s. 8). Zatem problem ujawniony przez NIK polega nie tylko na niedostatecznym przygotowaniu pracowników OPS do pracy z byłymi więźniami, ale również na braku współpracy ze strony profesjonalnej kadry z zakładów karnych lub aresztów śledczych z instytucjami i organizacjami działającymi na rzecz osadzonych. Ponadto NIK wskazał, że właściwie nie istniała także współpraca ze służbą kuratorską, a jeśli taką odnotowano, to dotyczyła ona informacji od kuratorów w zakresie uprawnień do świadczeń z pomocy społecznej, natomiast nie współpracowano przy „realizacji planów pomocy na rzecz osób, które po wyjściu na wolność miały problemy adaptacyjne” (Pomoc społeczna 2019).

Sumując, najczęstszym wsparciem udzielanym byłym więźniom było: „jednorazowa pomoc finansowa, darmowe posiłki lub informacje o miejscach, które wydają posiłki potrzebującym [...] W mniejszym stopniu udzielano pomocy psychologicznej, pomocy w poszukiwaniu pracy, w załatwianiu leczenia, terapii, poradnictwa prawnego” (Pomoc społeczna, s. 12). Dlatego też oczywiste jest, że właśnie te obszary najbardziej zaniedbane w zakresie udzielania wsparcia, powinny stać się obszarem intensywnych działań ze strony profesjonalistów, działających jako spójny system, a nie grupa osób rozproszonych wykonujących swoje zadania bez świadomości tego, że wyłącznie zadania realizowane wspólnie (np. pracownik socjalny, psycholog, terapeuta, kurator, doradca zawodowy), mogą przynieść pozytywne efekty.

Szczególne znaczenie w perspektywie zmieniającego się świata i wyzwań jakie ze sobą niesie w odniesieniu do osób opuszczających zakłady karne lub areszty śledcze nabiera aktywizacja zawodowa i społeczna. Zwłaszcza że najliczniejszą grupę odbiorców korzystających ze świadczeń OPS stanowią osoby w wieku 30–50 lat. Stąd też słuszne jest między innymi „powiązanie udzielania pomocy finansowej z podjęciem przez te osoby szkolenia zawodowego, terapii, szukania pracy” (Pomoc społeczna, s. 46–50), a także zapewnienie mieszkania, co zapewniłoby stałe miejsce pobytu. Tymczasem „osoby zwolnione z jednostek penitencjarnych, które nie miały miejsca zamieszkania i były bezdomne, kierowano zazwyczaj do schronisk lub noclegowni” (Pomoc społeczna, s. 54–57). Zapewnienie takich warunków pozwalałoby tym osobom odczuć, że są wartościowe, mają wpływ na własne życie, budują swoją nową tożsamość, czują się bardziej potrzebne, odbudowują poczucie własnej wartości, odpowiedzialności za siebie i własne „nowe”

życie. Ponadto dawałoby szansę osobom opuszczającym zakład karny nie tylko na zabezpieczenie materialne i finansowe na starcie, czy na znalezienie pracy i oparcia w rodzinie, ale przede wszystkim na przeciwdziałanie stygmatyzacji. Wskazane niedostatki w działaniach specjalistów oraz instytucji „mogą stanowić istotną przeszkodę na drodze reintegracji i readaptacji społecznej” (Pomoc społeczna, s. 22). Słusznie zatem skazani wyrażają obawy, czy po opuszczeniu jednostek penitencjarnych poradzą sobie na wolności. Oczekują i potrzebują pomocy w organizacji życia na wolności, chcą żyć zgodnie z zasadami, nie wracać do więzienia, czy być napiętnowanymi w przestrzeni publicznej. Jednakże do tego niezbędna jest współpraca i wspólne tworzenia indywidualnych planów wsparcia dla osób opuszczających zakłady karne i areszty śledcze. Naprzeciw tym oczekiwaniom wychodzą liczne organizacje pozarządowe pozyskujące fundusze na readaptację i reintegrację społeczną. Skutecznością tych działań interesują się pracownicy naukowci badający ich efektywność w kontekście możliwości adaptacji założeń teoretycznych w praktyce oraz weryfikacji praktyki dla tworzenia nowych założeń teoretycznych w zakresie resocjalizacji. W dalszej części artykułu skoncentrowano się na jednym z programów realizowanych w ramach EFS, uwzględniając doświadczenia osobiste specjalistów zaangażowanych w pracę z osobami opuszczającymi jednostki penitencjarne.

Założenia metodologiczne badań

W poprzedniej części artykułu ukazano, że dla osób opuszczających zakłady karne na wolności problem stanowią głównie: ubóstwo, wykluczenie mieszkaniowe, zawodowe i równoległe deficyty emocjonalne, wychowawcze. Ponadto pojawiają się też takie czynniki, jak: wycofanie, obojętność i brak motywacji do podjęcia kroków do samodzielności ekonomicznej, co powoduje powielanie wykluczenia społecznego. Czynniki te zaś dodatkowo wzmacnia brak współpracy pomiędzy specjalistami, którzy powinni udzielić wsparcia w procesie readaptacji społecznej i zawodowej. Aby zminimalizować wymienione skutki w województwie lubuskim prowadzony był (2.11.2018–30.04.2020) projekt „Koordynacja procesu readaptacji społecznej i zawodowej osób opuszczających jednostki penitencjarne w województwie lubuskim” (finansowany z EFS), mający na celu uzupełnienie brakujących ogniw między instytucjami oraz zintensyfikować wsparcie socjalne, miękkie i zawodowe. Projekt ten stanowił również alternatywę dla znikomej praktyki wsparcia terapeutycznego, pracy nad rozwojem osobistym byłych osadzonych, ich wizerunkiem, przekwalifikowaniem itp. Ponadto miał uzupełnić lukę związaną z rynkiem mieszkaniowym i utworzyć mieszkania wspierane, zapewniające ograniczenie głównie skali maskulinizacji bezdomności (z badań bowiem wynika, że kobiety opuszczające zakłady penitencjarne najczęściej wracają do rodziny, co jest rzadkie wśród mężczyzn) i wyrównania szans do skutecznego powrotu do spo-

łeczeństwa. Należy podkreślić zatem wartość projektu w tym zakresie, bowiem w Polsce działają tylko pojedyncze placówki, w których byli skazani mogą na nowo, w warunkach naturalnych, uczyć się samodzielności i gospodarności. Idea mieszkań wspieranych jest uzupełnieniem tej luki, gwarantującą skazanemu na wolności pobyt po opuszczeniu placówki przez miesiąc, zaś w uzasadnionych warunkach do 3 miesięcy. W tym czasie skazany będzie mógł wziąć czynny udział w zaplanowanym dla niego w IŚA wsparciu, w tym w kursach i poszukiwaniu pracy.

Zatem prezentowany projekt był mocno zorientowany na inkluzję społeczną. Obejmował kompleksowe działania z zakresu edukacji, zatrudnienia, pomocy społecznej osób opuszczających jednostki penitencjarne prowadzące do podniesienia ich kwalifikacji lub uzyskania zatrudnienia, zgodnie z ideą aktywnego włączenia społecznego i promowania: równości szans, aktywnego uczestnictwa, zwiększenia szans na zatrudnienie poprzez walkę z ubóstwem i wszelką dyskryminacją.

Uczestnikami projektu były osoby przebywające na terenie województwa lubuskiego reprezentujące jedną z dwóch grup:

- I. Osoby opuszczające zakłady karne/areszty śledcze i inne jednostki penitencjarne w związku z wykonywaniem kary, lub osoby, które opuściły zakład karny do 365 dni od daty rekrutacji i są zagrożone wykluczeniem – 320 osób.
- II. Osoby z najbliższego otoczenia ww. grupy – 145 osób.

Głównym celem projektu było: promowanie włączenia społecznego oraz walka z ubóstwem i wszelką dyskryminacją przez zwiększenie zdolności adaptacyjnych osób opuszczających Zakłady Karne/Areszty Śledcze i inne jednostki penitencjarne w związku z wykonywaniem kary oraz osób, które opuściły zakład karny do 365 dni od daty rekrutacji (320 osób) według zdiagnozowanych obszarów wykluczenia zwanych uczestnikami projektu oraz osób z ich najbliższego otoczenia (145 osób).

Cele szczegółowe odnosiły się do: udzielania wsparcia w zakresie readaptacji psychologicznej, społecznej, ekonomicznej i zawodowej dla wzmocnienia poprawnej resocjalizacji ukierunkowanej na usamodzielnienie się, przyjęcie pożądanej społecznie postawy życiowej, uzyskanie umiejętności, kwalifikacji oraz poszukiwanie i podjęcia pracy zarobkowej, a w rezultacie do postępu w integracji społecznej i zawodowej oraz do wsparcia otoczenia byłych osadzonych i wzmocnienie procesu ich aktywnej integracji, jako komplementarności wsparcia i uzyskanie efektu synergii interwencji.

Etapy działań w projekcie oraz założone efekty obejmowały:

- 1) rekrutację osób – byłych osadzonych,
- 2) przeprowadzenie indywidualnych diagnoz uwzględniających:
 - a) identyfikację deficytów zawodowych (diagnoza posiadanych umiejętności i doświadczeń zawodowych, potrzeb w rozwoju społeczno-zawodowym i oczekiwań, określenie obszarów wymagających uzupełnienia poprzez udział uczestnika projektu w darmowych kursach i doradztwie); efekt: ukończenie kursów zawodowych i uzyskanie certyfikatu w celu podjęcia pracy;

- b) identyfikację deficytów społeczno-bytowych (diagnoza środowiska rodzinnego, relacji społecznych w środowisku pochodzenia/powrotu, obszarów problemowych, np. zadłużenie, mieszkanie, alimenty, prawa rodzicielskie); efekty: zapewnienie pobytu w mieszkaniu zastępczym na czas realizacji projektu lub pomoc materialna w miejscu zamieszkania z rodziną w konkretnych obszarach, odzież, środki higieny, drobne usługi poprawiające wizerunek, jak np. fryzjer, konsultacja prawna w sprawach rodzinno-bytowych;
- c) identyfikację deficytów osobowościowych, problemów uzależnienia, silnych i słabych stron w kontekście funkcjonowania społecznego (rozkowania i rekomendacje do udziału w sesjach terapeutycznych); efekty: uczestnictwo w różnych obszarach życia społeczno-kulturowego.

W wyniku diagnozy osoby otrzymały indywidualny zakres wsparcia opracowany w Indywidualnej Ścieżce Adaptacji (ISA), modyfikowalnej w zależności od zmiany potrzeb osoby będącej w procesie readaptacji na wolności. Wśród form wsparcia zaproponowano:

- a) warsztaty w zakresie doradztwa indywidualnego i zawodowego; aktywnego poszukiwania i pozyskiwania pracy – szkolenie aktywizacyjne: warsztaty z zakresu aktywnego poszukiwania i pozyskiwania pracy organizowane przez doradcę zawodowego;
- b) szkolenia zawodowe, udział w kursach kwalifikacyjnych;
- c) wsparcie materialne i rzeczowe;
- d) zakwaterowanie w mieszkaniu zastępczym;
- e) szkolenia aktywizacyjne.

Uwzględniając powyższe założenia i cele projektu przyjęto, iż przedmiotem badań jest zaprezentowany projekt, zaś celem badań naukowych uczyniono rozpoznanie mocnych i słabych stron projektu w perspektywie indywidualnych narracji odzwierciedlonych w doświadczeniach osób będących opiekunami skazanych przebywających na wolności, a objętych projektem. Główne pytanie badawcze przyjęło postać pytania: Jakie są mocne i słabe strony projektu w perspektywie pozytywnej readaptacji osadzonych przebywających na wolności?

W badaniach zastosowano metodę zgodną z przyjętym paradygmatem jakościowym, jaką był wywiad indywidualny z 18 opiekunami byłych skazanych, wybranych w sposób losowy. Badania przeprowadzono w ostatnim kwartale realizacji projektu (styczeń–luty 2020), w miejscach przez nich wskazanych.

Warto dodać, że uzupełnieniem dla badań jakościowych były badania ilościowe z wykorzystaniem metody sondażu z techniką ankiety. Zgodnie z wytycznymi metodologicznymi do techniki skonstruowano narzędzie – kwestionariusz ankiety składający się z 10 pytań odnoszących się do ilościowej oceny działań realizowanych w ramach projektu. Warto dodać, że analogicznym narzędziem zostali zbadani osadzeni biorący udział w projekcie. Wyniki tych badań stanowią bardzo cenne źródło wiedzy odnoszące się do działań readaptacyjnych z perspektywy zarówno

opiekunów, jak i osadzonych. Szczegółowe wyniki z badań zostaną opublikowane w kolejnym artykule, natomiast w niniejszym, jedynie w komentarzach zostaną zaprezentowane dane procentowe, dla podkreślenia istoty wyłonionych w toku wywiadów kategorii.

Efektywność działań readaptacyjnych w indywidualnej perspektywie opiekunów osób w procesie readaptacji

W wywiadzie z opiekunami uczestników projektu skoncentrowano się na trzech wiodących obszarach osobistych interpretacji odnoszących się do: pozytywnych doświadczeń w pracy z osadzonym oraz efektów, barier i utrudnień zakłócających prawidłową realizację projektu, a także dobrych praktyk wartych propagowania i upowszechniania w pracy na rzecz pozytywnej readaptacji społeczno-zawodowej osób opuszczających jednostki penitencjarne. Analizę wyników badań przedstawiono zgodnie z wytyczonymi obszarami doświadczeń opiekunów. Z analizy narracji wyłoniły się trzy główne kategorie doświadczeń, opisywane przez badanych poprzez subkategorie, które dla przejrzystości zaprezentowano w tabeli 1.

Dyskusja i wnioski końcowe

Opiekunowie osób skazanych przebywających na wolności wskazali na wiele kwestii ważnych z perspektywy pracy z osobami będącymi w procesie readaptacji.

Zanim zostaną omówione w sposób szczegółowy wyniki badań, należy zwrócić uwagę, że badani mówiąc o trzech głównych obszarach doświadczeń snuli narracje wokół trzech głównych ogniw projektu, mianowicie: organizacja i realizacja projektu, z perspektywy osoby osadzonej będącej na wolności oraz z perspektywy opiekuna.

Odnosząc się do pozytywnych doświadczeń w pracy z osadzonym oraz efektów projektu, uwzględniając założenia organizacyjne i realizacyjne projektu, badani wysoko cenili strategię współpracy pomiędzy opiekunami, formy pracy charakterystyczne dla projektu oraz jego merytoryczny zamysł, jako odpowiedź na brakujące ogniwo w pracy z osadzonym od momentu opuszczenia zakładu karnego do pełnego usamodzielnienia i pozytywnego funkcjonowania społecznego. Biorąc pod uwagę pozytywne doświadczenia z perspektywy osadzonych zauważali, że dzięki udziałowi w projekcie uaktywniły się ich pozytywne predyspozycje osobowe, pomagające w pozytywnej readaptacji. Zauważalne były także: nabywanie umiejętności społecznych i realne zmiany na rzecz własnej przyszłości i pozytywnego funkcjonowania w społeczeństwie. Udział w projekcie pozwolił też

opiekunom na pozytywne doświadczenia i zmiany. Uznali oni, że mogli wykorzystać własne cechy osobowe i doświadczenie zawodowe oraz wzmocnić je dzięki pracy z osadzonymi; wzrosły ich kompetencje profesjonalne, wzmocniły się kompetencje społeczno-emocjonalne, bez których nie byłaby możliwa praca z osobami opuszczającymi zakłady karne.

W przypadku opisywanych barier i utrudnień pojawiających się w trakcie realizacji projektu oraz w wielu przypadkach uniemożliwiających jego pełną realizację badani w zakresie organizacji i realizacji projektu wskazywali na: brak strategii informacyjnych, mało efektywne metody i formy pracy oraz czas i miejsce (w tym możliwość dotarcia do osadzonych lub osadzonych do miejsc, w których mogliby uzyskać wsparcie). Ponadto zauważali mankamenty lub brak współpracy pomiędzy specjalistami, i ze specjalistami (opiekunów i osadzonych), a także czynniki negatywnie wpływające na stabilność mieszkaniową oraz frekwencję osadzonych na zajęciach, spotkaniach, warsztatach. Wśród barier pojawiających się ze strony osadzonego dostrzegali najczęściej: uzależnienia od alkoholu i substancji psychoaktywnych, niską motywację i brak zaufania do osób i instytucji, brak lub niskie kompetencje społeczno-emocjonalne, negatywne cechy osobowe i postawy wobec innych, a także brak stabilności mieszkaniowej i materialnej. Odnosząc się natomiast do utrudnień będących po stronie opiekunów, badani wskazywali postawy etyczne oraz brak wiedzy i umiejętności stosowania odpowiednich narzędzi i metod ułatwiających proces readaptacji osobom osadzonym.

Bardzo cennym obszarem doświadczeń, dającym podłoże do aplikacji nowych praktyk do procesu readaptacji osadzonych przebywających na wolności oraz uzupełnienie luk systemowych pojawiających się w tym zakresie, były wskazania dobrych praktyk oraz modyfikacji w dotychczasowym projekcie. W narracjach osób badanych najsilniej wybrzmiały zakres modyfikacji w projekcie i dobrych praktyk dotyczył zakresu organizacji i realizacji. Zdaniem badanych należy przede wszystkim dobrze opracować strategię współpracy interdyscyplinarnej pomiędzy specjalistami pracującymi w różnych instytucjach i organizacjach działających na rzecz osób osadzonych. W celu wzmocnienia i zwiększenia działań należałoby zwiększyć zatrudnienie specjalistów – psychologów, terapeutów uzależnień, doradców zawodowych, trenerów interpersonalnych – w celu szczegółowej diagnozy potrzeb oraz odpowiednio dobranych form i typów zajęć (od treningu społecznego po doskonalenie zawodowe). Pojawiały się również propozycje wzmocnienia gospodarki mieszkaniowej (mieszkań wspierających), finansowej oraz strategii informacyjnych. W zasadzie wskazane w tym zakresie modyfikacje miały swoje odzwierciedlenie w tym, co istotne jest z perspektywy osób osadzonych (tu wymieniano: dostęp do terapii i terapeutów, wzmocnienie dyscypliny i konsekwencji; dawanie prostej odpowiedzialności osobistej i ekonomicznej na starcie w procesie readaptacji) oraz z perspektywy opiekunów (tu mówiono o: strategiach pracy z osadzonymi, strategiach współpracy interdyscyplinarnej pomiędzy profesjonalistami oraz kryteriach doboru na opiekuna osoby osadzonej będącej na wolności).

Tabela 1. Doświadczenia opiekunów biorących udział w projekcie na rzecz readaptacji osadzonych

Organizacja i realizacja	Ze strony osadzonego	Ze strony opiekuna
<p>Strategia działania specjalistów</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>współpraca z innymi opiekunami</i> „Dobra współpraca z innymi opiekunami” (O2) „Współpraca z zespołem ludzi zajmujących się uczestnikami (opiekunami) jest gwarancją sukcesu” (O12) <i>formy pracy</i> - <i>praca indywidualna lub z małą grupą</i> „atutem jest praca indywidualna lub z małą grupą podopiecznych, jednocześnie maksymalnie do 8 podopiecznych i stały opiekun readaptacji daje dobre efekty” (O6) - <i>kompleksowa oferta dla osadzonych biorących udział w projekcie</i> „atrakcyjne szkolenia zawodowe, różnorodność wybo-ru kursów, szkoleń sprzyja dobrej zmianie” (O6) <p>Merytoryczny zamysł projektu</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>wsparcie materialne</i> „Dobre było prowadzone wsparcie materialne w różnych obszarach, a to ułatwiało funkcjonowanie, póź-ście na kurs, do urzędu (np. miał się w co ubrać)” (O4) - <i>treść i zakres szkoleń</i> „za atut uznają szeroki zakres szkoleń zawodowych, doskonalących i podnoszących kwalifikacje zawodo-we” (O4) 	<p>Pozytywne doświadczenia i efekty</p> <p>Predyspozycje osobowe</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>motywacja do zmiany</i> „obserwowałem chęć zmiany przez wielu z byłych ska-zanych swojego życia, mieli nowe możliwości, nowy start, lepsze perspektywy” (O1) - <i>zainteresowanie projektem i angażowanie się w jego realizację</i> „Pozytywnym efektem jest wywieranie dobrego wpływu na osoby szukającej nowej drogi życiowej” (O12) <p>Wyczone umiejętności społeczne</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>rozwój umiejętności komunikacyjnych</i> „cieszyło mnie, kiedy widziałem zmiany w umiejęt-ności prowadzeniu rozmowy przez podopiecznego, więk-sze opanowanie, stabilność i mniej nieufności” (O7) - <i>rozmowy indywidualne i motywujące do pracy nad sobą przez osadzonych</i> „Wzmocnienie konstruktywnych zachowań osadzo-nych, ich starań, wprowadzanych pozytywnych zmian było czymś co napędzało chęć do zmiany” (O2) 	<p>Kompetencje społeczno-emocjonalne</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>łatwość w nawiązywaniu kontaktów</i> „Atutem w tej pracy była łatwość w nawiązywaniu re-lacji i budowaniu dobrej atmosfery współpracy” (O17) - <i>mówienie po imieniu do osadzonego („traktowanie na równi”)</i> „Ważne jest mówienie sobie po imieniu, jest inny od-biór przez te osoby poleceń, jest inna relacja” (O1) - <i>uśmiech i życzliwe nastawienie, okazywanie zaintere-sowania osadzonym</i> „Traktowanie tych osób jak równych sobie, a nie jak przestępców, uśmiech z mojej strony, zainteresowanie ich sprawami (jak się czuje dziecko/partner/rodzic) ula-twiało współpracę”. (O1) - <i>kompetencje komunikacyjne, społeczne, interperso-nalne</i> „Jako były kurator mam dobre umiejęt-no-ści nawiązywania społecznych relacji, pro-wadzenia rozmowy, podtrzymywania relacji i kontaktu, to sprzyja w pracy w projekcie” (O15)

Organizacja i realizacja	Ze strony osadzonego	Ze strony opiekuna
	<p>Positive experiences and effects</p> <p>Realne doświadczenie zmiany - <i>znalezienie pracy</i> „ważne jest motywowanie do ukończenia kursów, zawodowych, co zmieni ich status społeczny, a równocześnie nakłoni ich do zmiany sposobu życia, aktywnego poszukiwania pracy” (O10) - <i>aktywność w prowadzeniu spraw urzędowych</i> „ważna była pomoc w załatwianiu różnych dla nich spraw urzędowych, pisanie pism, kiedy im się w tym towarzyszy, pomaga, zaczynają widzieć sens zmiany i zmniejszanie barier formalnych” (O10) - <i>stabilność finansowa</i> „stabilność finansowa pozwalała uczestniczyć w projekcie, ale nie każdy ją miał” (O13)</p>	<p>Kompetencje profesjonalne w pracy resocjalizacyjnej - <i>cedowanie odpowiedzialności za zachowanie i decyzje osadzonym oraz konsekwencja</i> „Doświadczenia w pracy z osobami uzależnionymi i karanim wyposażyły mnie w umiejętności pracy z nimi poprzez dawanie odpowiedzialności, wspieranie w wywiązywaniu się ze zobowiązań i bycie konsekwentnym przynosiło i w tym projekcie pozytywne efekty” (O15) - <i>wzmocnienie konstruktywnych zachowań</i> „Bardzo dobrze działa docenianie małych zmian, drobnych zachowań, starają się być lepszymi”(O9) - <i>pozytywne motywowanie do zmiany i działania</i> „Kiedy pokazuje się człowiekowi, co ma dobrego, jaki potencjał, to wówczas można bazować na tym i wzmocniać motywację do zmiany” (O11)</p> <p>Cechy osobowe - <i>własne predyspozycje</i> „Osoby pracujące z ludźmi mają specyficzne predyspozycje społeczne i emocjonalne, to przekłada się na efektywność ich pracy. Jak ktoś nie ma takich predyspozycji odpada z zawodu o charakterze społecznym”(O14)</p> <p>Doświadczenie zawodowe - <i>wieloletnie doświadczenie w pracy z osobami osadzonymi/uzależnionymi</i> „Wieloletnie doświadczenie w pracy z osadzonymi i osobami uzależnionymi pomaga tu bardzo, znasz zasady pracy, metody i jak postępować w różnych przypadkach” (O2)</p>

Organizacja i realizacja	Ze strony osadzonego	Ze strony opiekuna
Barieri i utrudnienia		
<p>Strategie informacyjne</p> <ul style="list-style-type: none"> - mało rozpowszechniona informacja o projekcie „Największym problemem była zbyt mało rozpowszechniona informacja o rozpoczynającym się projekcie za nim go uruchomiono” (O1) - przepływ informacji koordynatorzy–opiekunowie „Brak kontaktu w zakresie przepływu informacji od koordynatora do prowadzących zajęcia utrudniał efektywne działanie” (O15) - brak stałych godzin dyżurów koordynatora projektu, radcy prawnego „zabrakło stałej systematycznej pracy koordynatora i radcy prawnego (stałych dyżurów, możliwości kontaktu telefonicznego, podejmowania wspólnych decyzji)” (O2) 	<p>Motywacja i zaufanie</p> <ul style="list-style-type: none"> - przydzielenie opiekuna powołało „ociąganie” w podjęciu zadań w ramach projektu „Sami zwolnieni słysząc, że będą w projekcie dostaną opiekuna przychodzili z dużym ociąganiem. Zakładam, że przez tę informację wiele osób nie przystąpiło wcale do projektu” (O1) - nieufność do opiekuna reaktacji „niechętnie udzielają szczerzych odpowiedzi, nie chcą uczestniczyć w kursach, na które ich kierujemy, są nieufni, tak jakby oni nie chcieli mieć z nami kontaktu, bo to wiąże się tylko z nadzorem” (O10) - lekceważąca postawa wobec opiekuna i projektu „brak odpowiedzialności w działaniu, nie przychodzenie na umówione spotkania czy rozpoczęte kursy, pokazywało stosunek do projektu i prowadzących” (O1) „Uczestnicy uważają, że im się 	<p>Narzędzia i metody pracy</p> <ul style="list-style-type: none"> - brak możliwości decydowania o formie wsparcia dla byłego więźnia „Brak możliwości decydowania przez Opiekuna o wsparciu, jakim powinien być objęty uczestnik” (O1) - zbyt wielka pobliżliwość przy łamaniu zasad przez osadzonych „duża pobliżliwość wobec osadzonych, zbyt wiele »ostatnich szans« pozostawiana w projekcie i mieszkaniach wspieranych, mimo nadużywania środków psychoaktywnych i agresywnych zachowań uniemożliwia skuteczną realizację i dobre zmiany u tych, którzy chcą skorzystać” (O2) <p>Etyka zawodowa</p> <ul style="list-style-type: none"> - rozmawianie z osadzonym o innych opiekunach „Dowiedziałem się od uczestników projektu, że prowadzący zajęcia dyskutuje z nimi na temat innych opiekunów” (O15)
<ul style="list-style-type: none"> - pakiet usług i pomocy rzeczowej w momencie rozpoczęcia realizacji projektu (nie odraczać) „Brak przeprowadzonych wszystkich przetargów i zapytań jeszcze przed rozpoczęciem projektu, np. jeśli potrzebne są ubrania, uczestnik nie mógł sam zdecydować o zakupie odzieży, tylko musiał postępować zgodnie z wytycznymi. Jeśli był przetarg to zamówienie odzieży było u oferenta, co wydłużało czas przekazania wsparcia)” (O1) <p>Formy pracy</p> <ul style="list-style-type: none"> - trudności w zorganizowaniu zajęć grupowych „pojawiała się duża trudność w zorganizowaniu zajęć grupowych dla uczestników, gdyż nie umieli pracować w grupie, woleli zajęcia indywidualne.” (O1) 	<ul style="list-style-type: none"> należy wsparcie. Wręcz jego żądają. Od projektu oczekują wszystkiego, a sami nie dają nic od siebie lub tylko minimum” (O7) -zatajanie informacji o sobie „przejawiali nieufność do opiekuna (obawiali się ciągłego nadzoru). Zatajanie informacji o sobie (wiele informacji należało wyczytać z tego co chcieli o sobie powiedzieć) utrudniało dobre dostosowanie działań do ich potrzeb” (O1) - unikanie spotkań, rozpoczętych kursów „roszczeniowa postawa, brak terminowości, wybieracie przychodzenie na umówione spotkania czy zajęcia, trudności komunikacyjne utrudniały pracę z byłym więźniem” (O6) - brak możliwości zaspokojenia wszystkich oczekiwań „problemem był brak możliwości zrealizowania wszystkich oczekiwań uczestników, żeby mogli dobrze funkcjonować” (O11) 	

Organizacja i realizacja	Ze strony osadzonego	Ze strony opiekuna
Bariera i utrudnienia		
<p>- brak możliwości zróżnicowania zajęcia w zależności od potrzeb</p> <p>„Opiekun readaptacji mając podopiecznych nie ma możliwości decydowania jakie wsparcie powinien otrzymać uczestnik. Projekt zakłada, że każdy z nich ma otrzymać to samo wsparcie. Z doświadczenia wiem, że każdy z podopiecznych potrzebuje innego wsparcia i w innym czasie” (O1)</p> <p>- zbyt duża ilość podopiecznych na jednego opiekuna</p> <p>„Zbyt duża ilość podopiecznych u jednego opiekuna, skutkuje poświęceniem niewystarczającej ilości czasu osobom w potrzebie, powinno się zmniejszyć ilość przypadków dla jednego opiekuna” (O1)</p> <p>Metody pracy</p> <p>- wzmocnić działania zwiększające odpowiedzialności za siebie osadzonych</p> <p>„należy wzmocnić konsekwencję w działaniu wobec podopiecznych, dawać im jasno sprecyzowane zadania, uczyć odpowiedzialności za dokonywane wybory” (O8)</p> <p>- nie wyreżać osadzonych w czynnościach życia codziennego i decyzjach za działanie</p> <p>„Nasze działania powinny uczyć osadzonych przejmowania odpowiedzialności za siebie i swoje życie, a nie wznacznac ich bierność i rozszczeniowe postawy” (O2)</p> <p>- niwelować niechęć w nawiązaniu kontaktu z opiekunem opóźniającą realizację</p> <p>„Początkowo nawiązanie kontaktu z podopiecznym było trudne: nie odbierali telefonu, zmieniali numer, byli nieufni, nie chcieli przychodzić na kursy, na spotkania z terapeutami. Mie-li przekonanie że są pod stałą kontrolą, monitoringiem, jak w więzieniu” (O10)</p>	<p>Umiejętności społeczno-emocjonalne</p> <p>- brak umiejętności pracy w grupie</p> <p>„Prowadzenie grupowych treningów umiejętności społecznych powinno być obowiązkowe, bez tego podopieczni nie nauczą się społecznego funkcjonowania, pracy w zespole i in.” (O2)</p> <p>- niska kultura osobista</p> <p>„trafiały się osoby pozbawione podstawowej kultury osobistej (przezywały rozmowę z osobą, która już była w biurze, wchodziły bez pukania i widząc inną osobę nie reagowały na polecenie, aby zaczekały chwilę na zewnątrz)” (O1)</p> <p>Stabilność mieszkaniowa i ekonomiczna</p> <p>- niechęć do zamieszkania w noclegowni na początku realizacji projektu</p> <p>„Po usłyszeniu, że muszą zamieszkać tymczasowo w noclegowni rodzila się niechęć i wycofanie z projektu” (O14)</p> <p>- niechęć do pokazania warunków mieszkaniowych</p> <p>„obawiali się pokazać swoje mieszkanie” (O1)</p> <p>- brak telefonu kontaktowego i stałego miejsca zamieszkania</p> <p>„większość podopiecznych posiadała telefony komórkowe, ale z uwagi na brak środków mają je nieaktywne” (O6) „brak telefonu i stałego miejsca zamieszkania, brak możliwości jakiegokolwiek dotarcia do uczestnika projektu uniemożliwiało nawiązanie współpracy i pracę” (O1)</p> <p>- ubóstwo</p> <p>„większość uczestników w trakcie udziału w projekcie musiała podjąć prace dorywcze ponieważ nie posiadała środków finansowych niezbędnych do zaspokojenia podstawowych potrzeb, co w konsekwencji miało też wpływ na ich frekwencję” (O10).</p>	

Organizacja i realizacja	Ze strony osadzonego	Ze strony opiekuna
Bariery i utrudnienia		
<p>Czas i miejsce</p> <ul style="list-style-type: none"> - rozpiętość obszarowa projektu, trudność z datarciem do osadzonych „Utrudnieniem w realizacji projektu jest duża rozpiętość obszarowa objęta projektem, opiekun ma podopiecznych na dużym obszarze i pokonywanie odległości, żeby do nich dotrzeć zajmuje zbyt wiele czasu” (O4) - krótki czas realizacji projektu, dużo czasu pochłania terapia uzależnień osadzonych „Każdy z uczestników powinien najpierw przejść przez specjalistów od uzależnień a dopiero wtedy powinniśmy otrzymać jakiegokolwiek wsparcie np. wyżywienie, kulturalne” (O1) <p>Strategie współpracy specjalistów</p> <ul style="list-style-type: none"> - niskie zaangażowanie i współpraca zespołów kuratorskich „problemem było zbyt małe zaangażowanie Kuratorów Sądownych, do których trafiali byli osadzeni. Przez pierwsze 2 miesiące zwolnieni z zakładów penitencjarnych nie otrzymywali informacji o prowadzonym projekcie” (O1) - niskie zaangażowanie specjalistów np. doradcy zawodowego „Stosowanie uników, nie przychodzenie na spotkania, lekceważenie pracy przez specjalistów nie sprzyja zmianie osadzonych” (O17) - brak odpowiedniej liczby terapeutów uzależnień „Praktycznie wszyscy uczestnicy to osoby uzależnione, w projekcie należy zacząć od pracy nad uzależnieniami i nad pozostałymi aspektami funkcjonowania społecznego, dlatego trzeba zwiększyć zatrudnienie terapeutów” (O16) 	<p>Cechy osobowe i postawy</p> <ul style="list-style-type: none"> - brak odpowiedzialności za siebie „Wielu osadzonych unikalo wszystkiego tylko czekali na gotowe propozycje i bez zobowiązań, żeby coś zyskać bez wysiłku” (O5) - bierność i roszczeniowość „Miałam przypadki, że udział w projekcie łączony był z tym, że osadzeni są osadzeni jest i wszystko mu się należy, a jak nie to agresja i wygrazanie, że zrezygnuje z projektu” (O13) - kłamanie, „kręctwa” „Bariera kłamstwa, kręctwa ze strony uczestników, niechęć do wszystkiego, co mogłoby zmienić ich stan obecny zaburzająca pracę” (O10) - lenistwo tuszowane pozorną bezradnością i brakiem doświadczenia „Uczestnicy dość precyzyjnie określają swoje potrzeby. Często swoje lenistwo (brak zaangażowania) zakrywają bezradnością lub brakiem doświadczeń życiowych” (O12) - sceptycyzm w wyborze kursów zawodowych, ich przypadkowy wybór (szybko skończyć, łatwość ukończenia) „sceptycznie podchodzili do realizacji kursów zawodowych. Wybierali te, które pozwolą im szybko znaleźć pracę, choć nie zawsze byli w tym konsekwentni/dostali się na kurs, zaczęli chodzić, a za kilka dni zrezygnowali, np. popijali, wyjechali” (O3) - brak wiary we własne możliwości „Brak wiary w siebie w swoje możliwości, utrudniał podopiecznym ich funkcjonowanie, trzeba było ich wzmacniać, żeby mieli motywację” (O3) 	

Organizacja i realizacja	Ze strony osadzonego	Ze strony opiekuna
<p>Frekwencja</p> <ul style="list-style-type: none"> - podjęcie prac dorywczych przez osadzonych w celu zaspokojenia podstawowych potrzeb na początku realizacji projektu (nieobecność na zajęciach) „Brak finansów powodował, że niektórzy nie chodzili na zajęcia projektowe, bo dorabiali, żeby mieć na życie” (O10) <p>Stabilność mieszkaniowa</p> <ul style="list-style-type: none"> -brak domu, do którego trafiliby osadzeni w mieście, gdzie jest dostęp do specjalistów oraz zerwanie umów przez właścicieli mieszkań/pokoju dla osadzonych „Wiele osób, które były spaza miejscowości nie skorzystała z projektu, gdyż nie mając gdzie ich umieścić rezygnowała całkowicie. Nie każdy uczestnik chciał zaczynać od noclegowni. Zdarzało się zerwanie umowy na najem mieszkania czy pokoju dla uczestnika. Wiele potencjalnych właścicieli nie chciało nawet słyszeć o wynajmie, słysząc kto miałby mieszkać (osoby po zakładach penitencjarnych)” (O1) -kilku osadzonych w jednym mieszkaniu wspieranym bez nadzoru „Wynajmowanie pojedynczych mieszkań w przypadku uczestników uzależnionych lub w przypadku zamieszkiwania kilku osadzonych pod nadzorem właściciela domu mija się z celem. Potrzebny jest im opiekun na stałe, który przygotowuje do dobrego samodzielnego funkcjonowania” (O7) - brak kontroli w mieszkaniach wspierających sprzyjający rozwojowi zachowań patologicznych „Kumulowanie kilku osadzonych w jednym mieszkaniu wspieranym bez nadzoru powoduje, że zachowania patologiczne nie są niwelowane lecz szybko się rozwijają” (O2) „w przypadku mieszkań wspieranych warto, aby były to miejsca pojedyncze lub maksymalnie podwójne, żeby nie generować problemów i wzajemnych negatywnych oddziaływań” (O6) 	<p>Uzależnienia i przestępczość</p> <ul style="list-style-type: none"> - uzależnienia od alkoholu i narkotyków, zachowania agresywne „wielu na wolności powróciło do nalogu. Również zatajali informacje dotyczące sytuacji rodzinnej, zawodowej, społecznej oraz z zakresu uzależnień czy szkodliwego nadużywania alkoholu lub szkodliwego zażywania środków odurzających” (O6) - brak motywacji do leczenia z uzależnień i brak możliwości „Duży problem stanowi wysoki stopień różnego rodzaju uzależnień i obcowanie z osobami najczęściej pod wpływem alkoholu, to nie służy zmianie czy motywacji do zmiany” (O4) - powrót do zakładu karnego „Kilku podopiecznych wróciło do więzienia za złamanie prawa na wolności” (O11) 	<p>Bariera i utrudnienia</p>

Organizacja i realizacja	Ze strony osadzonego	Ze strony opiekuna
Modyfikacje projektu i propozycje dobrych praktyk		
<p>Zatrudnienie terapeutów uzależnień - zatrudnienie terapeutów uzależnień „Potrzebny jest terapeuta uzależnień oraz pieniądze na leczenie awersyjne” (O2)</p> <p>Strategie pracy i interdyscyplinarnej współpracy - spotykanie się w jednym miejscu i czasie z osadzonym opiekuną i psychologiem/specjalistą „Należy wprowadzić posiadzenia zespołów specjalistów pracujących z byłym więźniem oraz samego byłego więźnia, żeby omówić szczegóły działań i ich efektywność. Powinno się to odbywać zawsze w określonym, stałym miejscu” (O16)</p> <p>- ciągłość i spójność oddziaływań „Ścisła współpraca kadry z częstymi spotkaniami analizującymi rezultaty jest warunkiem skutecznych działań. Zaplanowanie ciągłości i spójności oddziaływań poprzedzone rzetelną diagnozą, rzutuje na dalszą drogę podopiecznego” (O6)</p> <p>- obecność psychologa w diagnozie „Praca z byłym więźniem powinna zacząć się od pożądanego diagnozy psychologicznej, a na jej podstawie budowanie wsparcia” (O15)</p> <p>- psycholog wskazuje opiekunowi osadzonego do współpracy „to psycholog po diagnozie powinien przydzielać uczestnika opiekunowi. Osoba odpowiedzialna za wydatkowanie środków nie powinna mieć innych zadań” (O1)</p> <p>- zwiększenie zaangażowania i współpracy pomiędzy instytucjami i organizacjami zajmującymi się pracą z osobami osadzonymi czyli wypełnić lukę systemową „powinny odbywać się obowiązkowe spotkania zespołu, na którym omawiane byłyby wszystkie problemy związane z uczestnikami i realizacją ścieżek” (O1)</p>	<p>Dostęp do terapii i terapeutów - terapia odwyklowa indywidualna i grupowa „trzeba umożliwić udział w terapii odwyklowej indywidualnej osadzonym (prawie wszyscy osadzeni są osobami uzależnionymi, a najczęściej nie przyznają się publicznie do problemu)” (O3)</p> <p>Dyscyplina i konsekwencja - zakończenie wsparcia dla osób notorycznie łamiących kontrakty i umowy „Należy wprowadzić usuwanie z projektu uczestników notorycznie łamiących zasady, nie wyrażających chęci zaprzestania nadużywania alkoholu/narkotyków oraz zachowujących się agresywnie” (O2)</p> <p>Dawanie prostej odpowiedzi ilości ekonomicznej na starcie - zrezygnować z zakupu odzieży roboczej na rzecz talonów na odzież dowolną „nie ma potrzeby wydatkowania środków finansowych na zakup odzieży roboczej dla uczestników biorących udział w kursach na prawo jazdy kat. B lub innych nie wymagających używania takiej odzieży. Z chwilą rozpoczęcia projektu szczegółowa oferta kursów zawodowych winna być znana, możliwości zorganizowania kursów w przypadku ogłoszenia się jednego uczestnika” (O8)</p>	<p>Strategie pracy z osadzonymi - propozycje mówienia sobie po imieniu „W wielu przypadkach mówienie sobie po imieniu zmniejsza bariery i ułatwia współpracę” (O16)</p> <p>- sprawdzone strategie pracy z osadzonymi „Warto byłoby wypracować wspólne strategie działania w określonych sytuacjach, zachowaniach osadzonych, to by wprowadziło konsekwencję działań kadry odpowiedzialnej za proces readaptacji” (O13)</p> <p>- działania dyscyplinujące „Przekazywanie odpowiedzialności za zachowania i decyzje na stronę osadzonych. Wyliczanie się z zawieranych umów (jedna szansa, a nie nieskończoność, ponoszenie konsekwencji przez osadzonych)” (O2)</p> <p>Strategie współpracy z profesjonalistami - wypracowanie strategii przepływu informacji pomiędzy opiekunami i specjalistami „słuszną koncepcją byłoby częstsze spotkania specjalistów zatrudnionych w Projekcie celem opracowania strategii oddziaływań, wymiany informacji itd.” (O7)</p> <p>- spotkania zespołów (osób pracujących z osadzonymi) i biżca diagnoza „systematycznie organizować spotkania zespołu celem omawiania spraw bieżących, napotkanych trudności i wytyczania dalszych planów działania” (O6)</p> <p>„Ciągły monitoring uczestników i ich potrzeb” (O12)</p>

Organizacja i realizacja	Ze strony osadzonego	Ze strony opiekuna
<p>Diagnoza potrzeb osadzonych i dobór szkoleń</p> <ul style="list-style-type: none"> - szkolenia adekwatne do zdiagnozowanych potrzeb „Dostosowywać oferty szkoleniowe do potrzeb i możliwości osadzonych, szukać nowych, jeśli w pakiecie nie ma adekwatnych” (O13) - wprowadzenie obowiązkowych grupowych treningów umiejętności społecznych „Na treningach psychologicznych powinny odbywać się zajęcia kształtujące umiejętności społeczne i odwykowe oraz niwelujące deficyty, a nie, tak jak twierdzą uczestnicy projektu, niekonstrukttywne „gorzkie żale”” (O2) - zwiększenie zajęć z doradztwa zawodowego i z psychologiem „zwiększyć zaangażowanie doradcę zawodowego, który będzie faktycznie wspierał byłych skazanych w poruszaniu się po rynku pracy” (O6) „powinno być więcej zajęć np. z doradztwa zawodowego oraz zajęć z psychologiem, pedagogiem” (O3) <p>Dodatkowe stanowiska specjalistów</p> <ul style="list-style-type: none"> - wprowadzenie stałych dyżurów koordynatora projektu „potrzebna jest osoba koordynatora, która byłaby codziennie w biurze, ale też załatwiałaby niezbędne sprawy w terenie. Służyłaby pomocą i pracownikom, i osadzonym, byłaby takim naszym łącznikiem” (O2) - stały opiekun readaptacji w mieszkaniach wspieranych „powinno się wprowadzić zasadę lokalizacji do kilku uczestników w jednym miejscu pod ścisłym nadzorem opiekuna i psychologa” (O2) 	<p>Modyfikacje projektu i propozycje dobrych praktyk</p> <p>Kryteria doboru opiekuna</p> <ul style="list-style-type: none"> - opiekunem powinna być osoba mająca doświadczenie w pracy z osadzonymi „Uważam, że opiekunami w projekcie nie powinny być osoby, które wcześniej nie współpracowały z osadzonymi w miejscu osadzenia” (O14) 	

Organizacja i realizacja	Ze strony osadzonego	Ze strony opiekuna
<p>Gospodarka mieszkaniowa - wynajmowanie pojedynczych mieszkań w przypadku osadzonych uzależnionych „mieszkania wspierane powinny być pojedyncze lub maksymalnie dwuosobowe” (O6)</p> <p>Nakłady finansowe - zwiększenie środków finansowych na środki transportu miejskiego dla osadzonych „przysłałoby się więcej środków na autobusowe bilety miesięczne dla uczestników (230 zł nie wystarczy na 3 bilety miesięczne)” (O2)</p> <p>- zakup i udostępnienie kserokopiarki dla opiekunów „zakup kserokopiarki do biura znacznie ułatwiłoby nam codzienne funkcjonowanie” (O2)</p> <p>Strategie informacyjne - wzmocnić kampanię informacyjną o projekcie „Ważnymi czynnikami mającymi wpływ na realizację projektu są: skoordynowana akcja informacyjna, dotarcie do organów i instytucji mających kontakt z osobami zwalnianymi z jednostek penitencjarnych” (O8)</p>	<p>Modyfikacje projektu i propozycje dobrych praktyk</p>	

Z przeprowadzonych wywiadów wynika, że mimo licznych działań podejmowanych przez opiekunów, a także innych specjalistów osadzonym przebywającym na wolności readaptację społeczną i jej prawidłowy proces utrudniają liczne czynniki wewnętrzne, tkwiące w osadzonym, mianowicie: uzależnienia, cechy osobowe, deficyty emocjonalne, brak motywacji i zdolności do wyuczenia się umiejętności społecznych (por. Machel 2003; Góra-Strzałkowska 2009; Sobczyszyn 2009; Szymanowska 2006; uwidaczniają to również bardzo mocno badania sondażowe prowadzone wśród opiekunów). Ponadto pojawiały się też zewnętrzne czynniki, utrudniające prawidłową readaptację, wśród których (mimo założonych w projekcie mieszkań wspierających) wskazywano na trudności mieszkaniowe związane z ich siecią, organizacją oraz ilością miejsc dla osadzonych, a także związane ze znalezieniem pracy zarobkowej, czy też trudności ekonomiczne i materialne na początku procesu readaptacji (por. Machel 2003; Góra-Strzałkowska 2009; Kacprzak, Kudlińska 2014; Szczepańska-Szczepanik 2015; Raport NIK 2019). Mankamentem był także brak współpracy pomiędzy osobami z różnych instytucji, co nie sprzyja tworzeniu działań kompleksowych, przyspieszających proces pozytywnej adaptacji społecznej (por. Pospiszyl 1998, Machel 2003, Pomoc społeczna 2019; zwracają na to uwagę w badaniach sondażowych wszyscy opiekunowie). Wśród czynników zewnętrznych, które utrudniałyby proces readaptacji, badani nie wskazali czynników społecznych, tkwiących w środowisku życia, zamieszkania osadzonych. Zatem można zauważyć, że społeczności lokalne mają pozytywne nastawienie do osadzonych lub ich obecność nie daje podstaw do społecznego napiętnowania czy stereotypizowania.

Projekt w pewnym zakresie uzupełnił brakujące ogniwa między instytucjami o zintensyfikowane wsparcie socjalne, miękkie i zawodowe. Stanowił również alternatywę dla stosunkowo ubogiej praktyki wsparcia nad rozwojem osobistym byłych osadzonych, ich wizerunkiem, przekwalifikowaniem itd. Cenne okazało się wprowadzenie mieszkań wspierających, których idea powinna być zmodyfikowana (mniej osób w jednym mieszkaniu; zaś w przypadku kilku osadzonych – wprowadzenie stałego opiekuna do mieszkania). Idea mieszkań powinna być kontynuowana i propagowana w innych województwach. Jak wynika z danych, tego typu mieszkania dostępne są incydentalnie.

W procesie readaptacji społecznej powinny być wykorzystywane konkretne programy resocjalizacyjne, uwzględniające potrzeby osadzonych oraz wyzwania zmian społeczno-kulturowych współczesnego świata i łączących się z nimi zmian na rynku pracy i zatrudnienia. Niezbędne w tych programach są elementy odnoszące się do kształtowania określonych umiejętności psychologicznych, społecznych i kulturowych (por. Ostrowska 2008, s. 228). Jednakże nade wszystko nadrzędna staje się potrzeba stworzenia sieci instytucjonalnego, interdyscyplinarnego wsparcia osób opuszczających zakłady karne (por. Pospiszyl 1998; Bałandynowicz 2006; Miłkowska 2010; Miłkowska, Sobański 2017; i inni).

Abstract: Social readaptation of former convicts. Discussions around the project implemented in Lubuskie Province

The article focuses on activities supporting the functioning of former convicts in the social space. Referring to the assumptions of creative resocialisation, it was recognised that the process of readaptation initiated in the course of isolation must be continued after leaving the prison and as such, it should include: independent development of former convicts, building relationships with their social environment, their professional, cultural and educational activity, responsibility and self-determination. The indicated procedural guidelines suggest individualisation of social rehabilitation as well as cooperation of many specialists and institutions. Having taken all of the above into account, the effectiveness of the project: «Coordination of the process of social and professional readaptation of individuals leaving penitentiary institutions in the Lubuskie Province» was discussed. The aim of the study was to identify the strengths and weaknesses of the project as expressed in the narratives of guardians of convicts who had left penitentiary institutions and had been enrolled in the project. The main research question was formulated in the following manner: What are the strengths and weaknesses of the project in terms of positive readaptation of prisoners after leaving their penitentiary institution? The study used a method of individual interviews with 18 randomly selected guardians of former convicts.

As a result of the analysis, it was recognised that the project had filled in the empty space between institutions with intensified social, soft and professional support. It also was recognised as an alternative to the insofar relatively poor practice of supporting former prisoners' personal development, self-image and retraining potential.

Key words: social readaptation, readaptation project, creative resocialisation, social support for former convicts.

Bibliografia

- [1] Ambrozik A., 2007, *Readaptacja społeczna i reorganizacja środowisk lokalnych jako warunek skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych*, [w:] *Resocjalizacja: teoria i praktyka pedagogiczna*, (red.) B. Urban, J.M. Stanik, PWN, Warszawa.
- [2] Bałandynowicz A., 2006, *Teoria i praktyka probacji a resocjalizacja skazanych z udziałem społeczeństwa*, „Prokuratura i Prawo”, nr 9, s. 5–32.
- [3] Dziedzic K., 2009, *Społeczne uwarunkowania udziału społeczeństwa w świadczeniu pomocy postpenitencjarnej*, [w:] *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, (red.) A. Jaworska, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, s. 91–100.
- [4] Górka-Strzałkowska A., 2009, *Uczestnictwo społeczeństwa w wykonywaniu orzeczeń oraz pomocy w społecznej readaptacji skazanych*, [w:] *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, (red.) A. Jaworska, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, s. 125–133.
- [5] Kacprzak A., Kudlińska I., 2014, *Praca socjalna z osobami opuszczającymi placówki resocjalizacyjne i ich rodzinami*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa.
- [6] Karaszewska H., Silecka E., 2009, *W stronę readaptacji społecznej skazanych*, [w:] *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, (red.) A. Jaworska, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, s. 149–166.

- [7] Kieszkowska A., 2009, *Problemy readaptacyjne osób opuszczających placówki resocjalizacyjne*, „Probacja”, nr 2, s. 99–110.
- [8] Konopczyński M., 1996, *Twórcza resocjalizacja. Wybrane metody pomocy dzieciom i młodzieży*, Editions Spotkania, Warszawa.
- [9] Konopczyński M., 2006, *Metody twórczej resocjalizacji*, PWN, Warszawa.
- [10] Konopczyński M., 2014, *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę działań kreujących*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- [11] Konopczyński M., 2010, *Resocjalizacja – od korekcji do rozwoju*, [w:] Marczak M., Pastwa-Wojciechowska B., Błażek M., *Wiedza. Doświadczenie. Praktyka. Interdyscyplinarne spojrzenie na problemy społeczne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, s. 135–146.
- [12] Kuć M., 2009, *Rola społeczeństwa w resocjalizacji skazanych odbywających karę pozbawienia wolności*, [w:] *Resocjalizacja – zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, (red.) A. Jaworska, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, s. 111–124.
- [13] Machel M., 2003, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Wydawnictwo ARCHE, Gdańsk.
- [14] Machel H., 2007, *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski (studium penitencjarno-pedagogiczne)*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007.
- [15] Mańka J., Ornacka K., 2010, *Problemy readaptacji osób opuszczających zakłady karne*, „Praca Socjalna”, nr 6.
- [16] Miłkowska G., 2010, *Dostrzec w skazanym człowieka*, [w:] *O pomocy w powrocie do społeczeństwa. W 100-lecie powstania „Patronatu”*, (red.) T. Szymanowski, Stowarzyszenie Penitencjarne „Patronat”, s. 31–40.
- [17] Miłkowska G., Sobański S., 2017, *Sieć, czyli kompleksowe instytucjonalne wsparcie osób opuszczających zakłady karne*, „Dyskursy Młodych Andragogów”, nr 18, s. 131–144.
- [18] Ostrowska K., 2008, *Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności psychologii*, Fraszka Edukacyjna, Warszawa.
- [19] Paweła A., 1997, *Resocjalizacja recydywistów w systemie nadzoru ochronnego*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa.
- [20] Pindel E., 2009, *Ułatwienia i trudności na drodze do readaptacji społecznej po karze pozbawienia wolności*, [w:] *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, (red.) A. Jaworska, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, s. 101–110.
- [21] *Pomoc społeczna świadczona osobom opuszczającym zakład karny. Raport NIK (2019)*, NIK, Warszawa.
- [22] Pospiszyl K., 1998, *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- [23] Sobczyszyn U., 2009, *Czynniki utrudniające społeczną readaptację skazanych po odbyciu kary pozbawienia wolności – ogólna charakterystyka*, [w:] *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, (red.) F. Kozaczuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 125–138.
- [24] Szczepańska-Szczepaniak A.M., 2015, *Długoterminowa kara pozbawienia wolności – cele, funkcje, zagrożenia i oczekiwania*, „Probacja”, nr 3, s. 123–142.
- [25] Szymanowska A., 2006, *Czynniki sprzyjające i utrudniające readaptację społeczną recydywistów*, [w:] *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, (red.) H. Machel, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.